DOI:10.37708/jsca.swu.v13i2.6

РАЗШИРЕНО ВРЕМЕ, СТЕСНЕНО ПРОСТРАНСТВО: ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РЕЖИМИ НА (НЕ) ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ТЪРСЕЩИТЕ МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ /

EXTENDED TIME, NARROWED SPACE: INSTITUTIONAL REGIMES OF (IM)POSSIBILITY FOR ASYLUM SEEKERS IN BULGARIA

Свобода Стоева / Svoboda Stoeva

Abstract: The article traces how the legal-institutional framework of the status of "asylum seeker" structures the lives of forced migrants in Bulgaria. The analysis is based on empirical material collected between 2013 and 2017 among men from Afghanistan and situates these data within the context of asylum-related administrative practices and procedures in Bulgaria, as applied both at that time and in 2025. The respondents' experiences show how waiting and uncertainty become structural elements of existence. A field of "(im)possible mobility" emerges, in which borders are not only external and territorial but are also carried inward – into state institutions and into migrants' bodies. The analysis reveals an "extended time" of procedural deferral (delays, waiting, rejections, forced detention) and a "narrowed space" of internal borders (places of residence, access to social rights and services), which constrain both physical and social mobility.

Keywords: *asylum seekers, forced migration, institutions, borders, administrative practices, Bulgaria.*

Принудителната миграция е деликатно изследователско поле, доминирано от политически и юридически конструкти, дефиниции и термини. Понятията *търсещ международна закрила* и *бежанец* са юридически термини, зад които се крият човешки състояния. Антропологичният прочит на тези състояния, преминава през разбирането на сложната мрежа от правителствени и неправителствени организации, които управляват човешката мобилност, разбирана едновременно като социална (по Sorokin, 1927) и пространствена. Именно на

пресечната точка между правния статут и житейските планове на хората, се оформят биографиите на лицата в състояние на търсене на международна закрила. От антропологична гледна точка, аналитичното разграничаване на търсещите закрила от получилите такава е необходимо заради границите, които двата статута очертават. Бежанецът би могъл да бъде мислен като пълноправен участник в гражданския ред: той има сходни на гражданските права и задължения, има възможност да заживее на дадено място, да се включи в пазара на труда и др. Търсещият международна закрила няма правата, които един бежанец има. Той заявява пред институциите на националната държава, че се нуждае от нейната и на международната общност закрила. Актовете на международното бежанско право показват имплицитното разбиране, че търсенето на закрила е кратковременно, първично и кризисно състояние, което ще бъде нормализирано, чрез получаването на бежанския статут. Нормализацията е мислена от институциите на България (и Европейския съюз) основно в нейния правен смисъл: човекът или получава международна закрила или се оказва в ситуацията на незаконно пребиваване и следва да напусне територията на страната. Когато държавата забавя и удължава процедурата по определяне на статут или отказва да признае основателността на молбата, човекът би могъл да попадне в една от две ситуации: при удължаване на производството или при обжалване на отказа, той остава търсещ закрила с месеци, а понякога и с години; ако отказът е окончателен, търсещият закрила се превръща в незаконно пребиваващ. И в двата случая човекът изпада в социален и правен вакуум – юридическите граници на неговия статут го отдалечават от възможността за гражданство, за усядане, адаптация, започване на работа, събиране със семейството му или създаване на ново семейство. Когато процедурите се проточват, „временното“ се превръща в продължително междинно състояние: институцията възстановява реда, но житейското време на търсещите закрила се утаява в очакване и несигурност.

Проблемите, които обсъждам в настоящия текст, са насочени към анализ на живеенето, в онзи първи, нормативно зададен и правно ограничаван период, на предоставяне или отказ на бежански статут. По своята същност, това е изследване не на миграцията, а на възможната и невъзможна мобилност, в пространствен и социален аспект. Показвам как административните постановки се сблъскват с практиките на човешките трансгранични движения. Състоянията „търсене на закрила“ и „незаконно пребиваващ“ се превръщат във форма на съществуване в света и начин на обитаване на пространствата. Тези правни статути влияят на начините, по които мигрантите мислят и преживяват житейското си време (в смисъл на жизнен цикъл). Те се явяват фундаментални за начина, по който човек структурира държанието си и полага себе си в света на гражданството.

Терен на изследването

Настоящото изследване не разглежда цялостния миграционен път на човека, а се фокусира върху определени времеви и пространствени аспекти – пребиваването в България и движението в различни институции и техните места за настаняване – бежанските центрове към Държавната агенция за бежанците (ДАБ) и Специалните домове за временно настаняване на чужденци (СДВНЧ), към служба „Миграция“ на Министерството на вътрешните работи. В разказите на хората присъства желанието за миграция, но историите се съсредоточават върху (не)възможната мобилност. Под социална мобилност, разбирам придвижването между правно-институционални статути, което променя достъпа до права, ресурси и защита, и по този начин води до вертикална (или хоризонтална) промяна в социалната позиция на хората, т.е. границите на статутите маркират възможната и/или невъзможната мобилност в социалната среда. Теренната работа (2013–2017 г.) обхваща период на интензивни промени и институционално реорганизиране на системата за международна закрила в България. Въпреки че правната рамка е приета по-рано (2005 г.), именно през 2013–2017 г. бяха въведени съществени изменения в процедурата, капацитета и интеграционните мерки. Дистанцията между „тогава“ и настоящия момент на писане създава особена аналитична оптика: онова, което тогава изглеждаше временно, днес е трайна част от режима на закрила в България. Където е възможно, текстът показва промяната, или липсата на такава, в нормативната уредба.

Анализирам казуси на двама мъже от Афганистан, потърсили закрила в България, с които работех в периода 2013 – 2016 г. Емпиричният материал е събран, чрез качествени методи като полуструктурирани интервюта, наблюдения и бележки от работата на терен. Данните са допълнени от коментари на други афганистански мъже, търсещи закрила, както и експертни интервюта с представители на неправителствени организации.

Работата ми с търсещи международна закрила започна през 2013 г. като доброволец в Интеграционния център към ДАБ по проект на CVS-Bulgaria и Каритас – София. В тогавашния контекст на т.нар. от политически и медийни експерти „миграционна криза“ неправителствени организации и граждански мрежи се мобилизираха, за да компенсират там, където държавата не успяваше да „поеме“. Тъй като лицензирани курсове по български език се предлагаха главно на бежанци, за децата и непридружените непълнолетни търсещи закрила, бяха организирани неформални обучения и канали за подкрепа. Целта на тази доброволческа работа беше не само езиково обучение, а и поддържане на ежедневен ритъм и „запълване“ на продължителното време на чакане. Макар целевата група на проекта да беше 2–17 г., често в занятията се включваха и по-големи младежи. Институционалната рамка на „курс по български“ често бе прекрачвана: доброволците (вкл. изследователят) организираха дарителски акции за събиране на учебни и канцеларски материали и играчки (проведени в НБУ и СУ), празнуване на персийската нова година (Навруз), отбелязване

на Деня на бежанеца и др. Впоследствие, в средата на 2014 г., бях поканена да участвам като доброволец в проучване, ръководено от Върховния комисариат за бежанците на ООН (ВКБООН) в България. Емпиричният материал, с който допълвам казусите на двамата мъже от Афганистан, е резултат от работата ми на няколко специфични терена, на които присъствах като част от екипа на ВКБООН. Между септември 2014 г. и октомври 2017 г. участвах в 29 групови интервюта, проведени в транзитните и регистрационно-приемателните центрове на ДАБ в София (кв. „Овча купел“, „Военна рампа“ и „Враждебна“), Харманли и Пъстрогор, както и в СДВНЧ към дирекция „Миграция“ на МВР в кв. „Бусманци“ (гр. София) и гр. Любимец. Фокус групите бяха стратифицирани по пол и възраст (непридружени непълнолетни и възрастни), по държава на произход (основно Сирия, Афганистан и Ирак) и по вид статут (търсещи закрила/ бежанци).

Методите на изследване са качествени: структурирани интервюта, проведени във фокус групите; неструктурирани интервюта и житейски разкази; неучастващо наблюдение на средата в регистрационно-приемателните центрове на ДАБ и в СДВНЧ към дирекция „Миграция“ на МВР, както и фотографиране на пространствата (там, където това беше позволено).

По време на теренното проучване уведомих всички институции и заинтересовани лица за изследователската ми работа. Събирането на емпиричния материал се извърши при спазване на етичните стандарти за работа с търсещи международна закрила. В периода на доброволческата ми дейност в Интеграционния център към ДАБ двамата мъже, чиито казуси анализирам, подпомагаха общуването в курса по български език и информираха останалите участници за двойната ми роля на преподавател и изследовател. От етични съображения респондентите са анонимизирани или представени с инициали.

Граници, полета и капитали: теоретична рамка

Основен изследователски инструмент, чрез който анализирам поставените тук проблеми, е конструктът за границата. В книгата си „Политика и другите сцени“ Етиен Балибар описва „вездесъщите граници“ като ред, в който границите се развиват и се превръщат от линия, разделяща, в мрежа, която се намества в новото социално пространство (Balibar, 2002, pp. 84–85). Границите са преживявани по различен начин в зависимост от правния статут на човека, страната му на произход, етническата и религиозна принадлежност, расата, пола и възрастта му. Балибар отбелязва, че границите никога не съществуват по същия начин за хората, принадлежащи към различни социални групи (Balibar, 2002, pp. 78–79). Приемам границата не само като териториално и физически съществуваща, но и като символно и метафорично изграждана и преминавана. Ако приемем, че статутът „търсещ закрила“ е категория, която също както границата разделя и подрежда хората, то тя очертава позволеното и

непозволеното в поведенията на търсещите закрила. Също така, статутът-граница нормативно предписва и задава условия на живеене, които често са преживявани от търсещите закрила като нежелани. В този смисъл те изобретяват стратегии и поведения, чрез които да преодолеят наложените им ограничения. Това е проблемът за човека, категоризиран като „търсещ закрила“, но желаещ да се превърне в бежанец и да използва правата, които този статут предоставят: за усядане, за легално пътуване, за достъп до пазара на труда, за изпълнение на житейските планове и цели.

Теоретичната рамка на изследването е изградена върху идеите на Пиер Бурдийо (Bourdieu, 1997, 2003, 2005; Bourdieu & Wacquant, 1993). Опирайки се на понятията за поле, капитал и двойна игра, възприемам статута като символна граница, която структурира полетата на действие през правила и залози. Показвам как търсещите закрила мобилизират културен, социален и символен капитал и играят „двойна игра“ – едновременно по и срещу правилата (Bourdieu & Wacquant, 1993, p. 67). В този смисъл законът е и препятствие, и инструмент в режими на (не)възможности. През понятието за двойна игра, се опитвам да разбера сложните отношения на власт, подчинение и зависимост между търсещите закрила и институциите на националната държава, и Европейския съюз.

Текстът разглежда поведенията на човека на границата и в границата, на човека възприемащ себе си като бежанец и заявяващ се пред институцията на националната държава като „търсещ закрила“, но дефиниран от държавата като „незаслужаващ“ такава закрила. Представените казуси изследват социалното измерение на правните норми, които са „заключили“ индивида във времето и пространството – как човек, намиращ се в процедура, конструира живота си спрямо юридическите ограничения на своя статут, докато се опитва да се устрои в България.

Отправни точки: нелегалност, ограничения, граници

Едва през последните десетилетия антропологията започна систематично да теоретизира живота на хора, класифицирани като „недокументирани“ или „нелегални“ мигранти, мислейки „незаконността“ паралелно като юридическо, политическо и социално състояние.

Антроположката Сара Уилен показва, че нелегалността не е просто статут, а форма на съществуване, която реорганизира начина, по който мигрантите преживяват времето, пространството и тялото си, като фундаментално структуриращи усещането за самите себе си (Willen, 2005, pp. 66–67). До сходни изводи стигат социологът Роберто Г. Гонзалес и антропологът Лео Р. Чавес, които проследяват как биополитически практики и гражданско наблюдение, чрез документи за самоличност, актове за раждане, данъчни формуляри, шофьорски книжки и банкови сметки, ограничават всекидневието на мигранти

без документи в САЩ (Gonzales & Chavez, 2012, p. 256). Тези наблюдения са релевантни и в българския контекст, защото осветяват ключово измерение на символните граници, които структурират живота на търсещите закрила.

Конструирането на „незаконност“ е тясно свързано с гражданството и институциите на националната държава, които легитимират едни хора и делегитимират други. В сборника Illicit Flows and Criminal Things Ити Ейбрахам и Вилем ван Схендел показват как държавният контрол върху територията произвежда самите категории на законно и незаконно (Abraham & van Schendel, 2005). Често обаче представите на държавата и на мигрантите за „незаконно“ се разминават. Изследванията върху „незаконната“ миграция обхващат трафик на хора (Phizacklea, 1998), проституция (Agustín, 2005), административни режими на влизане и пребиваване (Caplan & Torpey, 2001; Higgs, 2003; Hoerder, 2002; Moch, 2003; Torpey, 2000), както и обществото конструиране на фигурата „нелегален“.

В трудовете си Николас де Дженова анализира отношенията между държавата и хора, които се намират в някаква форма на нелегалност. Той показва, че „незаконността“ е произведена от самите гранични и правни режими: чрез поддържане на постоянна заплаха от депортиране и чрез публични „спектакли“ на границата, държавата възпроизвежда уязвимост и социални неравенства (De Genova, 2002, 2010, 2013). Паралелно политологът Бимал Гош подчертава, че „незаконността“ е функция на амбицията на държавата да контролира всяка форма на миграция (Ghosh, 1998, as cited in Schrover et al., 2008, p. 20). Социологът Джон Торпи добавя, че модерните държави монополизират „легитимните средства за придвижване“ чрез паспорти и други начини за идентификация, превръщайки движението в производно на държавно признание (Torpey, 2000).

Френският антрополог Мишел Ажие (Agier, 2011) показва, че бежанските лагери са форма на управление и контрол. Те се превръщат в пространства на изключение, където хората са едновременно защитени и задържани в безкрайно „временно“ състояние, с ограничени права и автономия. Чрез категоризации и процедури неправителствени и държавни организации „управляват нежеланите“, но въпреки това в лагерите възникват пазари, мрежи и форми на представителство – хората действат заедно (колективно готвене, преводи, избор на неформални лидери и др.) с което частично преформулират логиката на изключването от доминиращото общество.

Антроположката Каролина Кобелински също обръща внимание на социалната организация и всекидневния живот в бежанските центрове. Разтегнатото време на чакането и стеснените институционални пространства на центровете произвеждат специфични форми на несигурност и зависимост (Kobelinsky, 2014). Тя показва как процедурите по закрила формират очакване за достоверност на бежанската история – морални и административни критерии, по които историите на търсещите закрила се оценяват като „заслужаващи или незаслужаващи“, и как това пренарежда достъпа до права и свободи.

Някои изводи на авторите които представих и които са приложими и към настоящето изследване са, че: бежанските центрове са места на чакането и в този

смисъл чакането може да се мисли като най-висша дейност за тези, които искат статут на бежанец (Kobelinsky, 2014), и че животът конструиран в бежанските центрове е до голяма степен гъвкав и по свой собствен начин също трансформиращ (Agier, 2011). Бежанският център е и пространство на съперничество и сътрудничество, място, в което културните кодове и други фактори на идентичността често се разминават, както между търсещите закрила с различна етничност и националност, така и между търсещите закрила и работещите в центровете.

Разширено време, стеснено пространство: институционални режими на (не)възможности за търсещите международна закрила в България

Един от най-ярките спомени от работата ми с деца и непридружени непълнолетни младежи, потърсили закрила в България, е специфичният израз „всичко няма“, който те често използваха. Липсите и „нямането“ белязваха живота им и се появяваха непрекъснато в речта и мисленето им. Малко след запознанството ми с Морад, той ми каза за името си: *знаеш ли, на фарси това значи 'да имаш хубави неща'*. Всъщност думата مُراد (Morād) се превежда като „желание, стремеж, намерение, цел“ или това, което човек желае, към което се стреми. Житейският разказ на Морад е изграден около стремежа му към имането, преживявано от него като имане на възможности: за създаване на дом и семейство, за работа и за придобиване на образование. Изследвам какви житейски стратегии и какви капитали (културен, социален и символен) мобилизира Морад, за да превърне липсващото, но желано, в притежавано и реално.

Във времето, в което се запознах с Морад, той беше на 22 г. и пребиваваше в България от пет месеца, а към момента на написване на настоящия текст е на 35 години и живее в държава от Западна Европа. Морад остана в страната ни 3 години – от 2013 до 2016 г., като през това време неговите институционални статути се променяха няколко пъти: от „търсещ международна закрила“ през „лице с отказ на молба за закрила“ до „незаконно пребиваващ чужденец”. Всеки от институционалните етикети пренареждаше неговия достъп до различни пространства, права и свободи.

Морад заминава от Афганистан на 17-годишна възраст; баща му е убит, а майка му, двете му сестри и по-малкият му брат остават там. По време на своето пътуване пребивава в Иран, Пакистан, Турция и Гърция. Знае пет езика, включително и български и беше част от неформалната мрежа на афганистанците, търсещи закрила в България, като често им помагаше с превод, информация, попълване на документи и други.

В края на 2013 година, той се изнесе от общежитието към приемателния център на ДАБ в кв. „Овча купел“ и се премести да живее в софийски квартал. По онова време беше твърдо решен да се установи в страната. След изтичането на разрешителното му за временно пребиваване, Морад изпадна в правен вакуум:

> Една година работих, след година ми отказаха бежански статут и после ми взеха и зелената карта. Три месеца бях без документи. След това писах нова молба за закрила. Пак ми отказаха и накрая ме прибраха в Бусманци, бях там 9 месеца. Много гадно място. Като излязох след 9 месеца ходих в Овча купел за ново интервю. След шест месеца пак ми отказаха, писах жалби и всеки път ми отказваха. Много лошо. И накрая си тръгнах от България (*Март 2016 г.).*

Отнемането на „зелената карта“ означава отнемане на разрешително за временно пребиваване, т.е. през тези три месеца, според дефинициите на националната държава, Морад е бил „незаконно пребиваващ”, без правно основание да бъде в България. След отказа на втората молба за предоставяне на международна закрила, младежът е принудително настанен в СДВНЧ – Бусманци, който и към 2025 г. функционира, като център от затворен тип. Както отбелязва Джорджо Агамбен бежанският лагер е пространството, което възниква тогава, когато извънредното положение започне да се превръща в норма (Agamben, 1998, p. 168). В този смисъл СДВНЧ – Бусманци може да бъде мислен като пространство, в което животът е подчинен на административен режим и в което извънредното се нормализира като постоянен начин на управление на хора. Времето функционира като инструмент на властта: редуването на чакане, откази и задържане отлага достъпа до права и възможности (Auyero, 2012; Cwerner, 2001; Griffiths, 2014; Khosravi, 2019). Границата не е само външна териториална граница, а ситуирана и навътре в държавата, чрез институции като СДВНЧ, които регулират придвижването и достъпа до обществения живот и гражданските права (Agamben, 1998; Balibar, 2002; De Genova, 2002; Torpey, 2000). След като излиза от СДВНЧ – Бусманци, Морад подава нова молба за закрила. След поредния отказ да бъде признат като бежанец, младежът напусна страната ни.

Този кратък преразказ на живота на Морад е показателен за различни състояния на границата и в същото време за едно: животът на границата на статутите, между търсещ закрила и човек без документи в състояние на нелегалност, между гражданин и не-гражданин, между подалия молба за международна закрила и отхвърления от националните институции, като не заслужаващ закрила. Казусът на Морад представя идеята за връзката между две общности и обществата на границата, на които е и той самият. Виктор Търнър описва хората, които се намират на границата като лиминални същества, които са нито тук, нито там, нито едното, нито другото. Хора, които са по средата на положения и предписания. Лиминалните същества могат да бъдат мислени като не притежаващи нищо, като че ли те са сведени или доведени до състояния на еднаквост (Turner, 1969, p. 81). Позицията на Морад е на „откъснатия“ от родината дете-мъж, който живее на границата между две общества и общности.

Казусът на Морад е пример за играча, избрал да остане в определени полета на игра (територията на Република България) и същевременно играч, който

бива отхвърлян и „изхвърлян“ от официалните властови институции и полетата, за чието включване е необходим символен капитал (статут). Символният капитал при Бурдийо не е отделен вид капитал, а всеки капитал, икономически, културен или социален, доколкото бива разпознат и признат от агентите, които имат категориите да го възприемат като ценност (Bourdieu, 1997). Държавата концентрира това признаване и го прави официално. Статутът е именно такова удостоверено от държавата признаване и затова липсата му обезценява и капиталите, които Морад вече притежава. Различен е социалният капитал, който Бурдийо определя като „съвкупност от действителни или потенциални ресурси, свързани с притежанието на трайна мрежа от повече или по-малко институционализирани отношения на взаимопознание и взаимопризнаване“ (Bourdieu & Wacquant, 1993, p. 56). Неговият езиков и културен капитал му помага да създава познанства и да намира временни доходи, но липсата на сигурен статут възпрепятства намиране на стабилна работа или започване на обучение. Така той играе „двойна игра“ като следва правилата (подаване на молби, преминаване през интервюта и др.), но живее и „на ръба на правилата“ чрез действия, които могат да бъдат определени за „незаконни“. Неговият път показва как човек може да остане в лиминално състояние: между търсещ закрила и човек без документи, между гражданин и не-гражданин.

В хода на теренното изследване мислено разделях биографичното време на Морад в България на два периода: Морад, който живееше в приемателния център на ДАБ и Морад „от града“ – човекът, преживял задържания в различни институции, останал сам в държава, която повечето му приятели вече бяха напуснали.

В първия контекст Морад беше част от мрежата на афганистанските младежи, които осмисляха времето на чакане чрез колективни практики – излизания, походи, пазаруване или разходки. Тези дейности формираха своеобразна социалност на очакването – общност, поддържана от споделената несигурност и ограничените възможности за действие. В разговорите ни той често дефинираше себе си като „беден“ – бедност, която не се свеждаше единствено до финансови липси, а маркираше по-широко усещане за житейски дефицити: например отсъствието на достъп до технологии, като компютър и смартфон, с които да се свързва със семейството си в Афганистан. Когато човек е принуден да е далеч от дома, интернетът и телефонът са начин да се грижи за близките си и да остане вкъщи от разстояние (Madianou & Miller, 2012). Когато тази връзка липсва, чакането е по-тежко, а времето сякаш спира (Auyero, 2012). От тази перспектива „бедността“ е и липса на връзка със семейството и близките.

Нуждата от пари, като един от основните проблеми на всекидневието, беше заявявана и от други момчета. Младеж на 17 години, също от Афганистан сподели: *Татко ми има много пари. Само аз имам, само за мен е добре. А другите? Един хляб? По 100 евро на месец ми пращат* (София, 2013 г.). За да преодолеят финансовите затруднения и да затвърдят усещането за общност и семейна близост, Морад и други момчета събираха по 40 лв., от 65-те лв., (които в

онзи период, държавата предоставяше като месечна сума за издръжка на всеки търсещ закрила и чието изплащане беше прекратено през 2015 г.) и пазаруваха заедно в „Кауфланд“. Останалите пари заделяха „за хляб”. Готвеха заедно и се хранеха заедно: *не искаме само един да яде. В Афганистан не е така – цялото семейство яде заедно, много е хубаво*, сподели Морад. По повод акта на хранене Саймън-Баро отбелязва, че то е както начин за оцеляване, така и за съвместно съществуване, сгъстена версия на културата, която се изгражда в и около храната (Vrečer, 1999, p. 25). Храненето като акт, в който участва „цялото семейство“ в Афганистан, е механизъм за преповтаряне на модели и създаване на нови отношения и връзки в различната социална и културна среда на държавата приемник. Колективното готвене и хранене едновременно поддържат реални и въображаеми общности (Sutton, 2001, p. 84) и стават централен ресурс за възпроизводство на връзки в изгнание (Monsutti, 2010, p. 230). Въпросът за идентичността е важен не само във връзката с храната и храненето, но и при конструирането на личността в ситуацията на принудителна миграция, в която често пътят към дома е „затворен“, а връщането – невъзможно.

В близост до Интеграционния център се намираше компютърен клуб, разполагащ с телефони – връзката със семейството в Афганистан за Морад се осъществяваше предимно там. Младежът не беше виждал майка си от шест години, говореше с нея като звъни на съседка в Афганистан, която има телефон. Съседката вика майка му и така комуникацията се осъществява. Роднинската близост се поддържа не директно, а чрез импровизирани посредници и крехки мрежи, когато личен достъп липсва, хората изграждат временни, зависими и често нестабилни канали (Warschauer, 2004). Практиката пренася връзката върху трети лица (съседката) и превръща общуването между майка и син в колективно усилие на общността. Така то се опосредства от социална организация и мобилни устройства. В резултат въображаемото връщане „у дома“ се случва в условността на „ако/когато“: клубът работи, съседката е наблизо, има финансови средства и е налице свобода на движението.

Морад сподели: *говорят лошо на майка ми, че съм избягал, братовчедите ми и съседите*. В културно отношение в Афганистан, доминираща е мъжката гледна точка за семейството и родствената общност, с традиционно ясно изразени „мъжки“ и „женски“ роли. Политическата картина на Афганистан понякога затвърждава тези позиции, а друг път ги преформулира и променя. След бягството на Морад, неговото семейство остава без мъжка фигура – брат му е по-малък от него, а баща му е убит от братовчед му, заради проблеми със собствеността на земя и спорове в политическо отношение. Така ролята на глава на семейството приема майката на Морад. Контролът върху младежа от страна на общността се изразява в уязвяване на майка му, чрез негативното говорене по негов адрес. Разделянето между отделните членове на семейството е често срещан проблем в ситуация на принудителна миграция.

Разглеждам казуса на Морад като социален агент, заемащ ролята на преминаващ няколко полета на игра и същевременно „медиатор“ между различните

полета и играчи. Ървинг Гофман казва, че „понякога традицията, наложила своя отпечатък върху ролята на индивида, го кара да прави определен вид впечатление, макар че той може съзнателно или несъзнателно да не е склонен да създава такова впечатление“ (Goffman, 2000, p. 17). Ако възприемем „традицията“ като принадлежност към определена етническа и религиозна група, то тогава тази „традиция“ задължава Морад да играе ролята на медиатор-преводач. По силата на неговата институционална принадлежност към групата на афганистанските бежанци в България и владеенето на двата езика, той е натоварван с ролята на преводач, която, според наблюденията ми, не беше приета докрай от него. Момчето сподели: *кой на доктор, кой на друго място, аз превеждам*. От друга страна, той сам предлага себе си като преводач в определени ситуации – при първите ми посещения в Интеграционния център, Морад се намесваше в уроците и сам превеждаше и обясняваше на фарси онова, което разбира от урока. По-късно той възприе ролята на медиатор между мен и общността, давайки ми обратна връзка как се тълкуват моите действия и как съм виждана аз от членовете на тяхната група. Неговите медиаторски роли са му вменени от условностите, които се съдържат в идеята за споделени идентичности – религиозни и етнически, като част от афганистанските бежанци в България. Единственият институционално признат статут, който Морад имаше беше на „временно пребиваващ в България чужденец“, но въз основа на езиковите си компетенции и познанствата си с българи и афганистанци, той изгражда стратегия, която да му осигури бъдещо „имане“ и да компенсира проблемите, породени от „нямането“ на статут, и всички ограничения, които тази липса води след себе си. Да „има“ статут, за младежа означава „имане“ на живот в легалност – легален достъп до образование, до пазара на труда, легално пребиваване на територията на страната и т.н. Тези липси, произлизащи от „нямането“ на статут, Морад опитва да компенсира, чрез своите капитали.

За да бъде капиталът действащ, той трябва да бъде разпознаван и признаван от агентите и да функционира в различните полета на игра. Капиталът, който използва Морад, е културен (езиков), конвертиран в социален (познания и мрежи) и епизодично в икономически (доход от кратки ангажименти), а в някои контексти – в символен (признание и доверие). Владеенето на няколко езика, включително български и дори и пушту, му помогнаха да натрупа социален капитал (познанства с афганистанци и българи), чрез който намира работа и доходи. Разбирането на български и умението да превежда го превръщат в носител на символен капитал, разпознаван от двата типа действащи агенти (българи и афганистанци) в различните полета на игра. Въпреки това Морад е принуден да играе двойна игра, по правилата и на ръба им, чрез създаване на мрежови отношения, които компенсират липсата на официално признат бежански статут. Подобни отношения се виждат най-ясно при анализ на действията, чрез които той намира работа и доход.

За Морад намирането на работа беше изключително трудно, тъй като единственият документ, с който разполагаше, бе разрешение за временно пребива-

ване, чийто срок предстоеше да изтече. Стратегиите му за оцеляване в ситуация без статут и невъзможност за легална работа някак логично се свързват с нелегалността. Тя е видяна като възможна компенсация, която не е морална дилема на индивида. Морад не се страхува да споделя начините, по които намира работа за *по 20–30 паре на ден*. Откриването на тези „работодатели“ се случваше благодарение на неговите езикови компетенции. Владеенето на общ език е културен капитал, който, признат и от двете страни, действа като символен и се превръща в икономически в различни полета на игра. С течение на времето той успя да изгради множество познанства с българи, част от които работеха в неправителствени организации, занимаващи се с бежански въпроси. Тези контакти, както и неговият социален капитал в съчетание с културния му, проявен във владеенето на няколко езика, му позволиха да намери краткосрочна заетост по проект, в който беше назначен като социален медиатор.

В Гърция Морад е работил в мандра, шефът му от там се свързва с него и му предлага да се върне, защото *съм добър работник, честен*, но дори да иска не можеше да замине, заради липсата на документи. Отказите да му бъде предоставен статут той изживява като драматична невъзможност за изпълнение на жизнения му план. От тези липси и „загуба на време“ произлизаше и раздразнението на Морад от честото му „използване“ от страна на другите афганистанци – той усещаше, че животът му в България е време, прекарвано в превод и уреждане на чужди проблеми и житейски кризи, докато неговият собствен живот не търпи развитие.

Да бъдеш гражданин означава да имаш разпознати от държавата задължения, права и свободи. Това е политическата и правна връзка между човека и държавата. В този смисъл търсещите закрила са на границата между гражданин и не-гражданин. Статутът е граница, състояние на възможности и не/възможности. Невъзможността да получи статут на бежанец и законно пребиваване на територията на страната принуждава Морад да живее „незаконно“ в състояние на лиминалост и маргиналност в България. Той беше извън социалните и икономически процеси в държавата, което го поставяше в позиция на не-гражданин. Затрудненията и почти пълната невъзможност за натрупване на социален капитал в легитимните социални полета, белязани от идеята за гражданство и статут, тласкат Морад към прекрачване на законовите рамки. Запазването и използването на символния капитал като принадлежност към групата на търсещите закрила от Афганистан в България, е онова, което компенсира разпознаването и признаването му като ценност от социалните агенти с българско гражданство. „Девиациите възникват поради противоречие между културно предписаните желания и институционализираните и социално структурирани пътища за осъществяване на тези желания“ (Merton, 2006, as cited in Spasova, 2012, p. 156). Противоречието между културно предписаните желания и невъзможността за тяхното осъществяване заради неясния институционален статут, тласка агента към двойната игра, игра, в която „незаконното“ не е „неморално“. По повод подобни казуси експерт, работещ от

шест години с търсещи закрила и бежанци, владеещ свободно арабски език споделя:

> *[…]* е как живеят – на черно. Значи тези хора, някои от тях де, та те са в различна фаза на обжалване, други вече са изчерпали абсолютно всички възможности, престояли са някои от тях по 18 месеца в Бусманци, т.е. те вече не могат да бъдат задържани, те живеят, живуркат както искаш го кажи, в България без абсолютно никакъв документ. Има един документ за освобождаване от Бусманци т.е. полицай като ги види, повече не може да ги задържи на това основание, за това че е нелегален и съответно няма право на работа, нямат здравни осигуровки, нямат право на нищо, ма на абсолютно нищо. Но и съответно никой не ги гони, щото ето 18 месеца държавата го е държала в Бусманци, напъвала го е да се върне – не е успяла. Съответно той стои и живурка в България на черно – продава, айде продава не, ма реди там, защото не смеят да продават, реди в някой склад по-назад, да не се вижда много-много. Те са в едно нищо (В.П. мъж, 31 години, София, 2016 г.).

Живеенето на „тъмно“, в „невидимото“, далеч от властта на националната държава и нейните граждани, е последица. То е избор и следствие от невъзможността за достъп до бежански статут. Отказът му е законен механизъм, чрез който на един човек се отказва правото да живее и работи на територията на България.

Същевременно законът не е единствената рамка, която регулира човешкия живот и избори. Така отново стигаме до избора, който Морад и други афганистанци правят – незаконното не е неморално. Напротив, законът и по-скоро неговото прилагане от страна на държавните институции, бива възприеман като нечестно и пристрастно. Мъж на 27 години от Афганистан с висше икономическо образование, работил в държавен мобилен оператор в Афганистан, споделя:

Насила ми взеха отпечатъците, не исках да подавам молба тук. Боря се с живота тук. Аз просто търся начин да напусна. Ако ми дадат документи, бих прекарал целия си живот тук. Но като говоря с адвокати и други хора, всеки ме съветва да се махна, че не дават статут на афганистанци, само на араби (Мъж, 27 г., Афганистан, ПМЗ Овча купел, София, 2016 г.).

Мъж на 24 години, семеен, чието семейство е в Афганистан и в родината си е притежавал магазин за козметика, казва:

Ако ми дадат документи, ще остана. Тук е много хубаво, ще си отворя магазинче отново, ще живея нормално. Но ще ми дадат ли статут? Има ли смисъл да остана, да чакам?

Водещата идея в цитираните думи е важността на документите, която е тъждествено равна на юридически права и възможност за „нормален живот“. Възможната липса на статут е преживявана драматично, дори преди решението на молбата за закрила.

Морад направи избора си да остане в страната, въпреки липсата на документи, докато (по думите му) обстоятелствата не го принудиха да напусне. Изборът на двамата мъже, заявяван в техните интервюта, е да заминат. Чакането на бежански статут е обезсмислено от съмненията, че такъв ще им бъде предоставен. Чакането е загубено житейско време, пропито от борба за живот и оцеляване *Боря се с живота тук*, като същевременно *просто търся начин да напусна*.

Антропологичното наблюдение проведено в бежанските центрове по време на общите интервюта с ВКБООН, показва, че у хората, които не са сирийски граждани, се формира идеята, че българската държава предоставя статут само на сирийци. Това убеждение допълнително напряга усещането, че времето, прекарано в статута „търсещ закрила" е загубено житейско време. Мъж от Афганистан на 22 години споделя:

> Аз съм недоволен, арабите са с предимство, ние седим много по-дълго. Това с администрацията е много странно, едно момче си загуби картата, отиде да си извади нова и го нямаше в системата, а е тук от една година. Сякаш никога не го е имало... като се разчу – дали е истина или не – няма значение (Мъж, 22 г., Афганистан).

Друг афганистанец на 22 години от същата фокус група допълва:

> На нас ни се втълпи, свикнали сме, че статут за афганистанците няма. Нито един афганистанец със статут не сме видели до сега. Седим и нищо не правим, не можем и да работим толкова време. Искам вече да продължа, не ме интересува какво ще се случи. От два месеца нищо не се случва (Мъж, 22 г., Афганистан).

Подобни думи обясняват желанието на много търсещи закрила или да не подават молба за бежански статут в страната ни (т.е. да я прекосят транзитно) или да я напуснат преди да изчакат решение на случая си.

За Морад и цитираните афганистанци, времето и пространството са преживявани по специфичен начин – пространството е граница за времето, пространството разтяга и удължава времето в периоди, които понякога изглеждат безкрайни, тежки и мъчителни. Морад споделя, че се страхува за бъдещето си, защото в годините, прекарани в България не прави нищо с живота си. Подобно усещане изразяват и двете момчета от Афганистан, които казват*: седим и нищо не правим. Не можем и да работим*. Абсолютната и тотална загуба е осезаема и в думите*: тук е от една година, а сякаш никога не го е имало*. Липсата на документи, липсата на присъствие в системата на държавната администрация, при престой една година в състояние на очакване на решение за отказ или предоставяне на статут, е преживявана като липса на самата личност във времето и пространството на националната държава и на институциите. Твърдението

„никога не го е имало" кореспондира с въпроса „ще го има ли някога?", т.е. дали и кога човекът ще бъде способен, ще има легитимното право да устрои живота си.

Представеният казус на Морад е опит да бъде разбрана принудителната миграция като обхващаща множество сфери на човешкия живот: причините за заминаването на мъжа и онова, което се случва след неговото отпътуване със семейството му, останало в страната на произход, което до голяма степен дава отражение върху решенията, които Морад взима докато пребивава в България; по какъв начин властовите институции като Държавна агенция за бежанците, специалните домове за временно настаняване на чужденци към МВР и полицията чрез своите практики влияят върху живота на Морад и решението му да живее „нелегално" т.е. без документи в страната и след няколко години – да я напусне отново нелегално. Тези институции поставят рамките, в които Морад опитваше да впише живота си и в същото време създават условията за невъзможност този живот да бъде изграден, структуриран, построен по регламентиран и законов начин – на Морад бива отказан бежански статут, което е отказ от възможност за образование във висше учебно заведение, отказ от възможност за сключване на брак, отказ от възможност за професионална реализация в смисъл на кариера и развитие, затруднен достъп до здравно обслужване и медицински грижи. Морад е едно от лицата на принудителната миграция, показващо какви са последиците от решенията на институционално ниво върху живота на търсещ закрила в България.

Случаят на Б.

Вторият емпиричен казус е на Б., мъж от Афганистан, който по време на теренното изследване беше на 35 години, адвокат по професия, завършил политически науки в Афганистан, а след две години получава и разрешение да практикува като адвокат. Семеен, с две деца – тогава на 2 и 5 години.

Мъжът започва своята политическа активност 8–9 години преди да напусне Афганистан, още като студент в университета. Заради критиката си към тогавашното правителство Б. губи работата си и *други възможности, но това е моето решение – да не спирам, да продължа да се боря срещу тях*. Основни проблеми, които тласкат Б. по пътя на активизма, са политическата и религиозна практика на нарушаването на човешките права, отнемането на правото на себеизразяване, особено що се отнася до жената и нейното поведение. Мъжът казва:

> Няма работа, образование, здравеопазване. Екзекутират жени, ако излязат в зоните, в които владеят талибаните. Следят жените, ако имат социални активности вън от дома им. Отравят водата в училищата, не искат жените да са образовани, това е техният начин, изгарят и момчешки учи-

> лища, но най-вече са против женската активност. В Афганистан открих изненадващо заповед за арест, защото се борих с корупцията и критикувах, аз го казвах в медиите, в телевизиите, аз издадох имената на корумпираните, разбираш ли?

След като в Афганистан е издадена заповед за ареста му, Б. преценява, че ако го арестуват, няма кой да се грижи за семейството му и заминава от страната си. Най-важното за Б. беше да получи бежански статут, който би му гарантирал възможност за работа и кандидатстване за процедура по събиране на семейства – т.е. чрез статута си на бежанец той можеше да доведе легално съпругата и децата си в България. След като идва в България е задържан от властите и настанен в двата дома за временно пребиваване на чужденци, където ежедневието на хората е изцяло регулирано от държавните служители и вътрешните правила на институцията:

> 29 дни прекарах в Любимец, 15 дни в Бусманци. Беше като затвор, сякаш съм престъпник. Те представляват закона, правителството, така че трябва да се държат така. Стая за 40 и 50 човека, само един час в деня може да идеш на „разходка“ и излизаш. Знаехме само „разходка“ и „манджа тайм”. Оценяваш свободата само, когато си в затвора – не се нуждаеш от приятели, от храна, само да се разхождаш из улиците.

През 2013 г. в домовете за временно настаняване на чужденци към дирекция „Миграция“ нямаше занимания, чрез които да се уплътнява времето на пребиваващите в тях. От доклада (август 2025 г.) на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание, може да се заключи, че към настоящия момент ситуацията в СДВНЧ остава сходна на тази през 2013 г. В доклада се посочва, че: […] чужденците, някои от които бяха прекарали месеци, дори години в задържане, нямаха нищо или почти нищо, с което да запълват времето си. Нямаше организирани дейности, което будеше особено безпокойство по отношение на непълнолетните. Допълнително, за разлика от Любимец, настанените в СДВНЧ–Бусманци нямаха гарантиран ежедневен достъп до престой на открито, което наистина представляваше дълбоко незадоволително положение (Council of Europe, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2025)

Липсата на възможности за разсейване от тежката ситуация, в която се намират търсещите закрила, често е преживявана драматично и кореспондира с усещанията на Морад – времето прекарано в институциите е загубено лично време, в което индивидът е отдалечен от възможността да пресъздаде живота си по начин, по който би искал това да се случи. Б. твърди, че не осъжда поведението на представителите на легитимната държавна власт - *това е законът*, казва той. А законът посочва, че всяко лице, което пресече по нерегламентиран

начин държавната граница и не е заявило себе си като търсещ закрила пред представител на държавна институция, подлежи на принудително задържане в СДВНЧ Бусманци или Любимец.

След като е освободен от Бусманци, Б. е препратен към ДАБ. Преминаването от една затворена институция към институция от отворен тип, като ДАБ за Б., е движение не само в пространството, но и във вида статут. Б. прекарва общо 44 дни в центрове от затворен тип без да има информация какво се случва с него и процедурата му за международна закрила. Освобождаването и насочването му към ДАБ за него е символ на това, че молбата му е приета за разглеждане от държавните власти.

В състояние на „търсещ международна закрила“ Б. прекара година в България – от началото на 2013 до началото на 2014 г. За мъжа законът беше символна граница, която регулираше до голяма степен поведението и отношението му към живота, докато пребиваваше в страната. Той казва:

> Разтревожен съм, не съм изплашен, но съм разтревожен за това какво ще стане с мен и семейството ми. Не зная какво ще стане с бъдещето ми. В България е много трудно да получиш статут. Особено за афганистанци, повечето афганистанци не остават тук, стоят с месеци и години и нямат нищо. За афганистанците няма шанс да вземат статут, за това решават, че е по-добре да заминат за другаде.

Б. заявяваше своето желание да остане не като личен избор, а като наложен му от международното хуманитарно право. На въпроса ми иска ли да остане в България, той отговаря с*: искам, защото познавам закона… Аз съм тук и не мога да замина другаде*. Статутът „търсещ закрила“ в правилата на гражданския ред, е доминиращият статут – независимо с какви социални и професионални компетенции индивидът подава молба за закрила, докато той не получи статут на бежанец тези компетенции не могат да се реализират напълно. Такова беше положението през 2013 г. През 2025 г. търсещите международна закрила в България могат да работят, ако три месеца след подаване на молбата си, процедурата им не е завършена. Но практикуването на регулирани професии изисква допълнителни признания и лицензи, които рядко са достъпни в този етап. Същевременно остава и проблемът доколко работодателите са склонни да наемат хора, чийто правен статут е неясен.

Това е още една граница, с която се сблъсква Б. Както казва френският социолог Луис Лавил „в живота на множество бежанци и особено на най-образованите сред тях работата е и остава израз на свобода и форма на търсено самочувствие“ (Krasteva, 2006, p. 85). Ако за Морад „бедността“ е най-значимият проблем, произтичащ от липсата на работа, то при Б. водещо е усещането за срив на досегашната му кариера, той споделя: *бях адвокат и имах собствен офис, започнах кампания срещу корупцията в законовата система на Афганистан, срещу администрацията, съда и корумпираните адвокати.*

Работех с немски неправителствени организации. В една от фокус групите, проведена през 2016 г., мъж на 41 години, от Афганистан, журналист по професия, заяви: *Седиш в неведение, чакаш и не знаеш какво става. Периодът е мъчителен. Тези, на които им личи, че са по-образовани, тяхната процедура трябва да върви по-бързо, за сметка на онези, на които не им пука*. Мъжът беше в България от 5 месеца към датата на провеждане на интервюто. Албена Чолакова казва: „Езикът и работата, принудителната дисквалификация, невъзможността да упражняват професия, отговаряща или сходна с първоначалното им образование, подсилени от напредването на възрастта, се изживява от някои бежанци като тотална загуба“ (Cholakova, 2006, p. 85). В цитата на журналиста е видимо усещането му за статусното различие между „образовани и необразовани“, между „семейни и младежи“. Според него възрастта му, статутът му на семеен мъж и баща, са достатъчно основателни причини неговата процедура по предоставяне на международна закрила да тече „по-бързо“, отколкото тази на други афганистанци, които не притежават сходни на неговите социални статуси и капитали, изразени в завършването на висше образование, професионален опит, семейство. Цитатът очертава проблема за начина, по който се преживява времето спрямо възрастта на хората. Б. също споделя, че на „младежите просто не им пука“. Тяхното житейско време, планове и стремежи са различни от тези на по-възрастните мъже, които са в живота си, изцяло ангажирани с него, с пресъздаването на предишното „имане“ и надграждането му.

От цитатите можем да предположим, че има и друг тип принудителни мигранти – младежи, чиято възраст определя различна логика на отношение към състоянието на миграция – те имат време. Младежите имат повече време в чисто физическия смисъл на думата, повече години пред себе си, в които, ако желаят, един ден ще могат да учат, да създадат семейство, да се реализират професионално. Б. и цитираният мъж на 41 години от Афганистан, се намират в едно сгъстено, недостатъчно време, което изтича в институцията. Бързото движение на процедурата е възможна компенсация на протяжното време в състояние без статут, което сякаш отнема и краде от личното, житейско време, което би трябвало да бъде употребено за създаване на стабилност и уседналост, защото от тях зависят и членовете на семействата им. В този смисъл институционалното време (времето, в което човек живее в институцията и очаква решение на подадената молба за закрила) е противопоставено на житейското време, през което личността изгражда социални и професионални връзки, т.е. натрупва социални и културни капитали, създава дом и семейство или полага усилия, за да пресъздаде дома си и да доведе в него семейството си, останало в друго време и пространство – това на държавата, която търсещият закрила е напуснал при решението си да замине.

По думите на Б. осъзнаването на това кой е той и коя е съпругата му (също адвокат), го задържа година в чакане в България. Той не желаеше да прекрачи законовите рамки на своя статут, нито по отношение на отпътуване от България, нито, за да търси работа по нелегален път. Мъжът искаше да бъде „граж-

данин“ на страната ни с признати права и задължения. В житейската му траектория не се вписваше „нелегалното бягство”, защото той искаше да е играч в легалните полета. Б. търсеше утвърждаване и признаване на неговия капитал и социални компетенции в микро и макро обществото, в което живееше в онзи момент. Липсата на статут е липса на законова възможност за работа и пътуване. Колкото по-дълго се намира човек в подобна ситуация, то толкова по-здраво впримчен в границите и ограниченията се чувства той. *Защо да замина?,* ме попита Б. през април 2013 година. След няколко месеца, в съзнанието си той вече имаше достатъчно причини, за да предприеме пътуване към друга европейска държава по нерегламентиран начин. Желанията на Б. се сблъскват с границите и ограниченията на юридическите статути:

> Първото нещо, което ще направя, ако получа статут, е да създам дом. Тревожа се и за работа и за пари. Аз виждам хората тука, и на тях им е трудно, трудно е, това е. Но се тревожа първо за статута си.

Създаването на дом, намирането на работа, събирането със семейството по легален път са възможни само през притежаването на бежански статут. Б. имаше ясна визия за онова, което иска да направи с живота си и юридическите етапи, през които трябва да премине, за да осъществи плановете си. В житейската му биография няма противоречие в това кой е той – Б. от Афганистан, който е съпруг и баща, практикува право и се бори за права и свободи, е същият Б. в България, който запазва своите мечти, планове, стремежи и желания. Той не знаеше дали иска да остане тук, знаеше само, че иска законен статут и легално пребиваване на територията на Европейския съюз. При него няма „сблъсък“ на идентичности, какъвто е възможен при афганистанските младежи, които започват своите миграционни пътища много по-рано от него.

Б. се чувстваше различен от останалите афганистанци, с които живееше в институцията на ДАБ. Няколко пъти мъжът сподели с мен, че се чувства самотен сред сънародниците си, които бяха основно младежи на възраст между 15 и 21 години. Според него:

> Повечето са млади момчета, прекарват времето си, не им пука, когато им обяснявам за политиката или икономиката – не им пука. Аз се опитвам да споделям опита си с тях. Опитвам се да се адаптирам, това е животът, не е мой избор, но трябва. Аз се чувствам един от тях, всички имаме някакви проблеми, това не е нашият избор, да дойдем тук, ние трябваше, в този смисъл аз съм като тях. Ние живеем заедно 24 часа ядеш с тях, спиш с тях, излизаш с тях, разбира се, приемам ги като семейство.

Опитът на Б. да компенсира семейството, останало в Афганистан, чрез социална мрежа тук в България, се оказва неуспешен и неработещ. Според изследователите на човешката география Хенк ван Хаутум и Тон ван Наерсен,

парадоксът на границите е, че те едновременно ограничават и подреждат. Границите са издигнати, за да заличат териториалната неопределеност и двусмисленост, за да оформят уникален, сплотен и кохерентен ред, но по този начин се създават или възпроизвеждат скрито съществуващите различия в пространството и идентичността (van Houtum & van Naerssen, 2002, p. 126). Границите очертават идентичностите и дефинират различията, както е в случая с Б. и неговото живеене в бежанския център. Различията са дефинирани не само на база изложените социални и статусни разлики между него и афганистанските младежи, но и от културни такива между бежанците от различни националности и етнически групи. Б. споделя, че „африканците“ са твърде шумни и често не е имал възможност да спи заради тях, които по неговите думи: пеят и танцуват по цели нощи. Най-основателната причина, която Б. изтъкна за своето решение да напусне общежитията на ДАБ, беше кражбата на едно от малкото средства, чрез които той осъществяваше контакт със семейството и приятелите си – неговият лаптоп, който изчезна от стаята му през май 2013 г. Тогава той ме помоли да присъствам на всички разпити в полицията, в резултат на което моето име фигурираше като „преводач“ удостоверяващ, че Б. е запознат с всеки документ, който подписва. При последното (септември 2013 г.) посещение в районно управление. Б. каза: *подозирам всеки, възможно е да бъде всеки*. На въпрос от служителя дали да извика на разпит определени лица, Б. каза: *това е труден въпрос, аз живея сам, без защита, без приятели, но може би да, бих поел риска*. В крайна сметка, той не се съгласи полицията да разговаря с хората, които подозираше.

Кражбата маркира ключов момент от престоя на Б. в България: от споделяне на ежедневието с останалите афганистанци в общежитието на ДАБ, към самоизолиране и преместване извън пространствата на институцията, което допълнително задълбочи усещането за самота у мъжа. Отказът на Б. да назове заподозрени показва преплитане на желанието за възвръщане на отнетото му със страх и усещане за уязвимост. Така едно на пръв поглед „битово“ престъпление очертава „лагерната“ амбивалентност, в смисъл на място, в което солидарността и напрежението се преплитат, и показва как удълженото чакане подкопава доверието между хора със сходен юридически статут, докато институциите произвеждат несигурност и зависимост (see Agier, 2011; Fassin, 2011). Кражбата не е частен случай, а симптом на режима, в който пространствените условия (споделяне на пространството от хора с различна етническа и национална принадлежност, липса на възможност за заключване на стаите) и времето, измервано в „чакане“ и несигурност, допълнително усложняват живеенето на търсещите международна закрила в България.

Правилата на двойната игра позволяват на Б. различни възможности, определяни като „незаконни“ от хората със статут и гражданство: *Дадох адрес на иракчанско момче, той се подписа, дадохме му 1 500 евро за това, че ни вписва на адрес*. По закон, за да излезе от общежитията на Държавната агенция за бежанците, човекът трябва да се регистрира на външен адрес в общината и да

предаде бележка за това в Агенцията. Тъй като намирането на дом и подписване договор за наем, понякога се оказва невъзможно за търсещите закрила, а често и за бежанците, не рядко те заплащат на някого сума, за фиктивен адрес, който да бъде регистриран в общината, но реално човекът не живее на този адрес. Тази практика продължава и до момента. Въпреки актуализираната (2025 г.) обща рамка за прием, настаняване и достъп до услуги, нормативното изискване за адресна регистрация при самостоятелно напускане на центровете за настаняване остава. Всъщност, купуването на адрес поставя търсещите закрила в допълнително уязвима ситуация и води до риск от оставане без подслон.

Разсъждавайки върху проблема за границата, Анси Пааси казва, че „Материалната вписаност на границите представлява силен акт на въображение в света. Като създават сигурно „вътре", границите създават мембрана или буферна зона на свързваща вътре и вън по един специфичен начин, проектираща в пространството въображението за една по-широка всеобхватна реалност" (Paasi, 1996, as cited in Krasteva, 2012).

През 2013 година в живота на Б. нямаше почти нито едно „сигурно вътре": в ДАБ откраднаха едно от малкото му средства за връзка с външния свят, семейството и приятелите му в чужбина. Без работа, без семейство, в квартирата си в София той се чувстваше самотен. Онова, което удържаше неговата идентичност и поддържаше оцеляването, беше мечтата за бъдещето и проекцията за друга реалност, планът, който да бъде реализиран: да продължи борбата си оттук, да получи статут, да се събере със семейството си и да изгради отново кариерата си и позицията си на адвокат. Б. е изпълнил „жизнения си план" в смисъл на професионална реализация и създадено семейство, но кариерата и близките му остават в Афганистан. Загубвайки досегашното си жизнено пространство и принуден да обитава ново такова, Б. трябваше да създаде стратегия и да намери възможност да пресъздаде досегашния си живот. Той трябваше да открие нова сфера на работа, да преформулира традиционния смисъл на семейството и рода, които са останали в Афганистан. Връзката с дома беше виртуална, осъществяваща се чрез интернет, телефон и компютър, тя беше отдалечена, реално съществуваща и нереално присъстваща тук и сега, в новия му „дом", в новата социална и културна среда.

В началото на 2014 г. Б. замина нерегламентирано от страната. Относно това специфично състояние на дълго очакване и разтегната във времето процедура, експертът В. казва:

> Човекът ако е взел статут, 50% от вратите вече са отворени. Т.е. трудно е, не владее езика, има някакви хора дето са враждебни и прочее, но ако си събере акъла, дори в една бедна България, има такива вече примери, ако наистина искат, ще се справят. Търсещите закрила обаче са в доста по-уязвима позиция. Той виси в един правен вакуум. Ни напред, ни назад. Неговата мотивация да се справи, намерил си е момиче, установил е, че тука пасва на културата и светогледа му... обаче трудно ще се мотивира

след 6 отказа. Но така е измислена бежанската система, това е във всички държави, които са ратифицирали тази конвенция е така – едни вземат статути, други не – това е законът.

Системата на предоставяне на закрила в България и ЕС предоставя едновременно възможности и невъзможности, тя допуска и възспира, обещава и отлага, държи хората в протяжен междинен статут и така мотивира нерегламентирано напускане на държавните граници (Andersson, 2014; Fassin, 2011). Б. искаше да изгради отново живота си в България, но правният вакуум, в който се намираше за година, го накара да потърси друг начин да продължи живота си. Вероятно важна роля в решенията му има желанието да се събере със семейството си, което след неговото заминаване остава в Афганистан, както и желанието му да продължи идеологическата и политическата си борба срещу социалната, религиозна и политическа обстановка в родината му.

Заключение

Можем да мислим държавата едновременно като състояние и като представа: състоянието е териториален и институционален ред, поддържан от властови отношения и официални институции; представата са идеалите и очакванията към този ред. Двете често се разминават – идеалният образ се сблъсква с обективни и субективни реалности.

При Б. и Морад „държавата-като-състояние“ драматично се сблъсква с „държавата-като-представа“. Реалността, която статутите им очертават, противоречи на личните им проекти за професионална и житейска реализация. Институцията отказва да предостави статут на двамата мъже от Афганистан и не разпознава мотивите им за миграция като основателни за закрила. Те попадат не само в юридически, но и в социален вакуум: Б., чувствайки се различен от младежите, с които обитава общо пространство в общежитията на ДАБ, се мести да живее сам, но на новото място той се чувства самотен; в месеците, когато Морад е в център от затворен тип, неговите приятели отпътуват към Западна Европа.

Случаите на двамата показват как границите от външно-териториални се преместват навътре чрез мрежа от правни и административни статути. Това са разкази за живот „в центъра на границата“: във вътрешността на държавата, в града, в столицата. Времето на Морад е време на не-случване: той оцелява, работи епизодично, създава връзки, но животът му остава в орбитата на нерегламентираното, полузаконното, което блокира плановете му за образование, професия и семейство. Границите го притискат така, че ги прекрачва. В този смисъл, националната държава създава и от Морад, и от Б. „незаконни хора“.

В биографиите им границата приема различни форми; някои, като задържане в СДВНЧ са общи. Морад прекарва години в безстатутност и нелегалност

още преди да дойде в България и именно тази предистория е сред основанията за отказ: той е напуснал Афганистан дълго преди да поиска закрила тук и вследствие на това държавата не го разпознава, като човек, който има реални основания за получаване на бежански статут. Поредицата от откази и обжалвания го въвличат в действителност на полулегалност белязана от неоднократни престои в затворени центрове. Б. също прекарва общо 44 дни в институции от затворен тип; и за двамата търсенето на закрила се разтяга във време, достигащо години. Те срещат невъзможности за усядане и реализиране на плановете си –при Морад поради отказите, при Б. поради продължителното очакване на решение. Време, което и двамата мъже вече не желаят да „губят“, защото в представите си те вече са загубили почти всичко, тръгвайки от Афганистан.

Статутът е необходимата рамка за възстановяване на „имането“. За Морад това са образование, квалификация, професия, подкрепа за семейството и собствен дом в Европа, а за Б. сигурност за него, съпругата и децата му и възможност да упражнява професията си. Затова институционалното време, в което те чакат решение, се противопоставя на личното им житейско време. „Принудителна миграция“, „бежанец“ и „търсещ закрила“ са правно-политически термини, които не биха могли, а и нямат за цел, да обхванат мечтите, страховете и надеждите, съпътстващи човека по време на неговия миграционен път. Чрез тях ЕС и България институционализират правото на движение и гражданство, като го предоставят на едни и го отказват на други. Оттук следват и стратегиите, с които хората се опитват да преодолеят наложените им пространствени и социални ограничения, в една непрекъсната динамика на производство и преодоляване на граници. Полетата задават социалните условия, при които едни биографични траектории стават възможни, а други не. При Б. и Морад тези условия се оказват извън полето на българската държава, което пренасочва житейските им пътища.

Литература

Abraham, I., & van Schendel, W. (Eds.). (2005). *Illicit flows and criminal things: states, borders, and the other side of globalization*. Duke University Press.

Agamben, G. (1998). *Homo sacer: sovereign power and bare life*. Stanford University Press.

Agier, M. (2011). *Managing the undesirables: Refugee camps and humanitarian government*. Polity Press.

Agustín, L. M. (2005). Migrants in the mistress's house: Other voices in the "trafficking" debate. *Social Politics, 12*(1), 96–117.

Andersson, R. (2014). *Illegality, Inc.: clandestine migration and the business of bordering Europe*. University of California Press.

Auyero, J. (2012). *Patients of the state: The politics of waiting in Argentina*. Duke University Press.

Balibar, É. (2002). *Politics and the other scene*. Verso.

Bourdieu, P. (1997). *Prakticheskiyat razum: Vŭrkhu teoriyata na deĭnostta* [Практическият разум: Върху теорията на дейността]. Kritika i Humanizŭm.

Bourdieu, P. (2003). Sotsialniyat kapital [Социалният капитал]. *Sotsiologicheski problemi, 1–2*, 69–86.

Bourdieu, P. (2005). Prakticheskiyat uset [Практическият усет]. Figura.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. (1993). *Vŭvedenie v refleksivnata antropologiya* [Въведение в рефлексивната антропология]. Kritika i Humanizŭm.

Caplan, J., & Torpey, J. (Eds.). (2001). *Documenting individual identity: The development of state practices in the modern world*. Princeton University Press.

Central Statistics Organisation (CSO) & UNICEF. (2012). Afghanistan multiple indicator cluster survey 2010–2011. http://cso.gov.af/Content/files/AMICS-Jun24-2012-FINAL.pdf

Cholakova, A. (2006). Bezhantsite i pazara na truda [Бежанците и пазара на труда]. In A. Krasteva (Ed.), *Figurite na bezhanetsa* [Фигурите на бежанеца] (pp. 69–93). New Bulgarian University.

Council of Europe, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. (2025). *Response of the Bulgarian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment on its ad hoc visit to Bulgaria from 16 to 23 September 2024* (CPT/Inf (2025) 27). https://rm.coe.int/1680b6e028

Cwerner, S. B. (2001). The times of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 27*(1), 7–36.

De Genova, N. (2002). Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology, 31*, 419–447.

De Genova, N. (2010). The deportation regime: sovereignty, space, and the freedom of movement. In N. De Genova & N. Peutz (Eds.), *The deportation regime: sovereignty, space, and the freedom of movement* (pp. 33–65). Duke University Press.

De Genova, N. (2013). Spectacles of migrant "illegality": The scene of exclusion, the obscene of inclusion. *Ethnic and Racial Studies, 36*(7), 1180–1198.

ECRE/AIDA. (n.d.). *Reception conditions: Bulgaria*. https://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/reception-conditions/

ECRE/AIDA. (2025). *Bulgaria: Country report—2024 update*. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2025/03/AIDA-BG_2024-update.pdf

Fassin, D. (2011). Policing borders, producing boundaries: The governmentality of immigration in dark times. *Annual Review of Anthropology, 40*, 213–226.

Ghosh, B. (1998). *Huddled masses and uncertain shores: Insights into irregular migration*. Martinus Nijhoff/Kluwer Law International.

Goffman, E. (2000). *Predstavyaneto na aza vŭv vsekiodnevieto* [Представянето на Аза във всекидневието]. Petar Beron.

Gonzales, R. G., & Chavez, L. R. (2012). Awakening to a nightmare: abjectivity and illegality in the lives of undocumented 1.5-generation Latino immigrants in the United States. *Current Anthropology, 53*(3), 255–281.

Griffiths, M. (2014). Out of time: The temporal uncertainties of refused asylum seekers and immigration detainees. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 40*(12), 1991–2009.

Higgs, E. (2003). *The information state in England: the central collection of information on citizens since 1500*. Palgrave Macmillan.

Hoerder, D. (2002). *Cultures in contact: World migrations in the second millennium*. Duke University Press.

Khosravi, S. (2019). What do we see if we look at the border from the other side? *Social Anthropology/Anthropologie Sociale, 27*(3), 409–424.

Kobelinsky, C. (2014). Le temps dilaté, l'espace rétréci: le quotidien des demandeurs d'asile. *Terrain, 63*, 22–37.

Krasteva, A. (Ed.). (2006). *Figurite na bezhanetsa* [Фигурите на бежанеца]. New Bulgarian University.

Krasteva, A. (2012). Granitsa ili globalizatsiya: balkanski dilemi [Граница или глобализация: балкански дилеми]. https://annakrasteva.wordpress.com/2012/09/

Madianou, M., & Miller, D. (2012). *Migration and new media: Transnational families and polymedia*. Routledge.

Merrill, L., Paxson, D., & Tobey, T. (2006). *An introduction to Afghanistan culture*. https://eafghanag.ucdavis.edu/country-info/culture-and-working-locally/Man_Afghan_Culture_CWTI.pdf

Moch, L. P. (2003). *Moving Europeans: migration in Western Europe since 1650* (2nd ed.). Indiana University Press.

Monsutti, A. (2010). Food & identity among young Afghan refugees and migrants in Iran. In D. Chatty (Ed.), *Deterritorialized youth: Sahrawi and Afghan refugees at the margins of the Middle East* (pp. 213–249). Berghahn Books.

Paasi, A. (1996). *Territories, boundaries and consciousness: the changing geographies of the Finnish-Russian border*. Wiley.

Phizacklea, A. (1998). Migration and globalisation: a feminist perspective. In K. Koser & H. Lutz (Eds.), *The new migration in Europe: Social constructions and social realities* (pp. 21–38). Macmillan.

Schrover, M., van der Leun, J., Lucassen, L., & Quispel, C. (Eds.). (2008). *Illegal migration and gender in a global and historical perspective*. Amsterdam University Press.

Sorokin, P. A. (1927). *Social mobility*. Harper & Brothers.

Spasova, L. (2012). Postmodernost i deviatsii [Постмодерност и девиации]. *Problemi na postmodernostta, 2*(3), 155–170.

Sutton, D. E. (2001). *Remembrance of repasts: An anthropology of food and memory*. Berg.

Torpey, J. (2000). *The invention of the passport: Surveillance, citizenship and the state*. Cambridge University Press.

Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine.

van Houtum, H., & van Naerssen, T. (2002). Bordering, ordering and othering. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 93*(2), 125–136.

Vrečer, N. (Ed.). (1999). *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji* [Everyday life of refugees in Slovenia]. Slovensko etnološko društvo.

Warschauer, M. (2004). *Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide*. MIT Press.

Willen, S. S. (2005). Birthing "invisible" children: state power, NGO activism, and reproductive health among "illegal" migrant workers in Tel Aviv, Israel. *Journal of Middle East Women's Studies, 1*(2), 55–88.

Д-р Свобода Стоева
Независим изследовател (България)
[svobodastoeva@gmail.com]
ORCID ID: 0009-0002-8805-462X